

Babits contra Németh

A magyar irodalom története tele van az egymásra találásnak, az összefogásnak, a közös vállalkozásoknak megható példáival: Kazinczy körül szinte a semmiből a szellemi megújulás csodálatos műhelye épül, az ismeretlen Petőfit a kor legnagyobb költője, Vörösmarty indítja útjára, Ady a pályakezdő Móricz Zsigmondban a segítségére érkező „forradalmi szabadcsapatot” ismeri föl. Sajnos, ugyanilyen joggal állíthatjuk a tétel ellenkezőjét is: irodalmunk szüntelen belső megosztottságát, a frontok összekuszálódását, az emberi kapcsolatok romlékonyságát; Berzsenyi pályáját Kölcsey végzetes kritikája (az első hazai műbírálat) töri derékba, a Mester homlokáról rövidesen a tanítvány tépi le a babért, a *Nyugat*-mozgalom egységét a két világháború között az urbánusok és népiesek áldatlan küzdelme dülja föl. Babits és Németh viszonya a honi irodalom tragikus kettősségét másolja. Nem kivételes eset, hanem a kis népek irodalmára jellemző tünet. Igazságkeresés és belátáshiány, a gondolkodás következetlensége és merevsége együtt, fényes nekibuzdulás és indulatokkal eljátszott lehetőség. Kapcsolatuk akár egy görög sorsdráma: az eszmei közösség idilljével kezdődik, hogy aztán váratlan fordulatot vegyen, s feloldhatatlannak tűnő antagonizmusba hulljon. Minden jószándék a visszájára fordul benne.

Útjuk összefonódásában erősebben játszott közre cél, mint ok. Egymás megtapasztalásánál és a kölcsönös vonzalomnál a hozzá fűzött remény és várákozás. Babits is, Németh is tudatában voltak annak, hogy kapcsolatkeresésükben nem csupán önmagukat, de nemzedéküket is képviselik. Megismerkedésük utópiája valóban nagyszerű: a magas irodalom egyése ölt testet benne. Így kapcsolatuk inkább szövetségként, mint barátságként jellemezhető: a költő számára a *Nyugat*-mozgalom folytonosságát ígéri, a fiatalokban való kontinuitást, az író számára pedig az ifjúság otthonra lelésének lehetőségét a folyóirat hasábjain. A közös álom a generációk valamiféle Deák Ferenc-i kiegyezése, az irodalomvezéri (a *Nyugat* szerkesztői feladatkörére készülő) és a nemzedékszervezői (az induló pályatársak szellemi önállóságát az élő klasszikusok pártfogásával kivívó) ambíciók találkozása. Babits épp azt ébreszti Némethben (és önmagában), amit Osvát el akarna fojtani benne: az organizátori ösztön kibontakozását. De van a „növéstervnek” személyes érvénye is. „Nekem szükségem volt Olümposzomhoz egy Zeuszra, neki magányához egy Hermészre” — olvassuk Németh visszaemlékezésében. Az induló tehetség égtájakat keres, olyan vitathatatlan intellektuális értéket, amelyhez igazodhat, igazi mestert, akit az önfeladás kockázata nélkül követhet. Az öregedő poéta pedig örömet talál a tanítvány szellemi mozgékonyágában, modern problémaérzékenységében, úgy érzi, szüksége van rá a változó világgal való kontaktustartáshoz. A személyes ismeretséget, mely Farkas Zoltán közvetítésével magyarázható és 1927/28-ra tehető, jóval megelőzi az eszmei rokonságérzés: Németh első jelentős kritikája, a Móricz Zsigmondról szóló, az „öserő” mítoszának bírálatában már Babits szempontjait érvényesíti. A vallomás hitelessége: „Akkoriban öt becsültem a legtöbbre a kortárs írók közt” — az emberi-írói „készülődés” egész korszakára vonatkoztatható. E teleologikus felfokozottság Németh és Babits viszonyának egyszerre távlata és gyengéje. A realitás helyett az eszményiség a kritériuma, amely sokszor nehezen egyeztethető össze az ember esendőségével. Az élmények cáfolatára könnyen billen át csalódásba. Különösen akkor, ha a tervbe vett szövetség kihivetlennek látszik.

Az elhidegülésnek, majd szakításnak főképp az életrajzi okai ismeretesek. Két túlérzékeny ember kapcsolatában természetes is a konfliktusképződés. A becsületére kényes fiatal író fészélyezi az idősebb jóbarát kuratóri hatalma s a neki juttatott (a sajtóban is szóvá tett) Baumgarten-díj, majd a (jogosan visszautasított) szerkesztői felszólítás, hogy a *Nyugat* nagy

nemzedéki körképében feleségének, Török Sophie-nek is jusson portré. Babitsban a hálátlanság gyanúját gerjeszti, hogy Németh a róla szóló kritikákban a dicséretet fogyatékoságokkal megspékeli, így például felrója a tanulmányíró feszes retorikáját és az Oidüposz-fordítás neologizmusait.¹ A vita elfajul s jóvátehetően sértődésbe fut, amikor Kodolányi Baumgarten-díja a tárgya: véleménykülönbségüket Babits ellene irányuló pártütésnek ítéli, Németh pedig pozícióval való visszaélésnek s szubjektivizmusnak. Mindezeknél fontosabb azonban a korábbi kohéziós erő megszűnése, a katalizátor kikapcsolódása: 1931/32 táján már nyilvánvaló, hogy a kibontakozó népi írói mozgalom nem férhet meg a *Nyugat* keretei között, rajta kívül lehet és kell érvényesülnie. A kapcsolattörténet alakulása tehát érzékeny szeizmográfként jelzi irodalmunk földmozgását. Előbb csak írói alkat és szereptudat különbözősége éleződik ki. „Ez volt a legvonzóbb benne: a szellem és költészet dolgaival játszó ember boldog elmerülése, amelyet minden kívülről jövő hang csak nyugtalaníthatott” — jellemzi Babitsot Németh. Közéleti emberként (kurátorként és szerkesztőként) legbensőbb énjét, önnön természetét tagadja meg. Babits szemében viszont Némethet a kritikus szerep rontja meg: már nemcsak művek, hanem alkotók (emberek) felett is ítélkezik, jóllehet igazabb hivatása volna a szépírói. A túlzott önállóságnak fegyelmezetlenség az ára, a szellemi hierarchia megsértése. Aztán elkezdődik egymás alakjának fantomizálása is. Timár Virgil ideálképét Németh az *Utolsó kísérlet* regényciklusában Barbián Miklóssá festi át, Jó Péter vonzó figurája mögött Babits Szabó Dezső torzképét pillantja meg. Pedig a vád nemcsak a címzettet sújtja, visszaháramlik feladójára is. Akárcsak Szophoklész tragédiájában: Kreón önmagát is megsebzí, midőn Antigonét a halálba küldi.

Amit ezután egymásról írnak, abban ott kísért a pamflet egyoldalúsága. Németh László „nem tanú, hanem bíró” — olvassuk Babits szigorú ítéletét az 1933. februári *Nyugat* „Könyvről könyvre” rovatában. Elméleteinek önmaga a mércéje, hisz polihisztor ma már csak bizonyos életkoron alul lehet valaki. Az esszé klasszikus műfaja a kezén pletykába hajlik, „a magas műbírálat mellé valami cselédszoba- és hátsólépcsőszerű kritika férkőzik” — fejtegeti. Am a hibát, amiben a *Tanú* kritikusat elmarasztalja, maga is elköveti. Ő se a teljesítményt nézi, hanem — torz optikával — azt, aki mögötte rejtetik: az alkotói személyiséget. A sérelem Németh Lászlóban öt esztendő múlva is friss és eleven. Visszaemlékezését, a *Tanú-éveket* feleletnek is szánja. Védekezik ugyan az ellenfelet ősgonoszá mitizáló líra ellen: az első *Tanú*-számokat, amelyek alapján Babits ítélkezhetett, a jó filológus pontosságával és a tárgyilagos kritikusként jó és rosszat elkülönítő realizmusával szemléli végig, s objektív elemzéssel bizonyítja, hogy folyóiratával nem akart „belekötöni” a *Nyugatra*, hanem csak „elmenni mellette”; — definíciója mégis kegyetlen: Babits recenziója voltaképpen „kurratori enciklika”. A képzelet túlzását már a lap megszűnésének tényével is megtámogatva: a *Nyugat* kritikáját a *Tanú* „utolsó ítéleteként” méltatja, szerinte ugyanis „Babits szemöldöke és a nyilvánosság körülbelül egyet jelentett”. A *Tanú* szelleme nem fulladt ugyan bele, de küldetése jóformán értelmét veszítette: általa szigetelődött ki a világból, amelyet pedig formálni akart. (Nagyon szembe-tűnő vád és védelem érvelésének analógiája: mindketten a szellemi diktátorság karakterjegyeit állapítják meg, az ellenfélen. A szemöldök-metafóra egyébként föltűnik már a *Les questions du lévinisme* bírálatában is.)

A *Kisebbségben* röpirat — a „gáncs és Júdás-pénnel” sértő emlegetésével részint tovább élezi a „diktatorikus” gondolatmenetet, részint pedig megtoldja a „poliglott kultúra”, a „sok csillag és kevés gyökér” babitsi körképével. (A jellemzés párhuzamos az *Égető Eszter* csomorkányi értelmiségével: ők is a műveltség túl tág horizontja alatt veszítik el helyzetérzéküket.) A hiperbola igazságtalanságát Babits hasonlóval viszonozza. „Pajzzsal és dárdával” vonul Németh ellen, akárcsak a hitviták korában. Öncsonkítással vádolja: mint „őrült kertész”, a szellem szabadságát nyírbálná, hogy csak „az ősi, szent tuskó” maradjon. (Tán a *Tanú-években* megfogalmazott válasz sérelmét is emlékezetbe akarja idézni, ugyanis mindkét képet a memoár szövegéből emeli át.) A *Kisebbségben*-bírálat eszméjét egyébként Babits egyik 1937-es írásából, a *humanizmus és korunk* címűből adaptálja. Benne olvassuk: „A fanatizmus mindig forradalmi. Minden fanatikus tabula rasát szeretne csinálni, eltörölni a múltat, a létezőt,

újraépíteni a világot a saját álma szerint. Ebben van valami rögeszmeszerű. A fanatikus a rögeszme embere, aki egyetlen célra fűggeszti tekintetét, egyetlen értéket ismer csak, ezen kívül hajlandó mindent kiirtani és sajnálkozás nélkül áldozatul dobni. A humanista ezzel szemben a teljességre tör, és konzervatív. Ragaszkodik az átöröklött szellemi kincsekhez, visszatér hozzájuk, nem engedi ki őket kezéből semmiféle új célért, divatért vagy rögeszméért.” Már csak a képletekbe kell behelyettesíteni: Németh László — a fanatikus, Babits — a humanista. Az újabb portré is a persziflázs eszközeivel készül: Németh alkataiban öntudat és érzékenység „a nagyság és üldözöttség” téveszméjévé fokozódik, etikai magatartásában tehetség és vakmerőség „a bohóc és apostol” balkánias esetévé silányul, ideológiai fölfogásában a Szent Istváni állameszme „kismagyar” provincializmusmá redukálódik. Babitsnak igaza van, amikor a nemzetudatban erősödő irracionalizmusnak gátat akar vetni, de téved, mert ezt a „nagymagyar” birodalmi öntudat pozíciójából teszi. A *Nyugaton* megjelent kritikára Németh parádrisposztja az 1939 őszén befejezett *Szerdai fogadónap*. Barbián Miklós és Tiefenbach Hilda alakjának (a regényben egyre szatirikusabbá váló) ábrázolásához újabb modellek sorjáznak: Babits Mihály és Tanner Ilonkái. A kör bezárul: a kor két vezető írója s tán legtisztább szelleme ellenségként méregeti egymást.

Ki mellé szegődött hát a vitában az igazság? A válasz sokkal bonyolultabb, semminthogy a „bűnös” és „áldozat” vagy az „ítélet” és „fölmentés” túl kategorikus, kizáró érvényű és egyértelmű jogi formuláival meg lehetne fogalmazni. A tények pozitív elemzése inkább Németh László mellett szól: a pamfletírást mégiscsak Babits kezdte, s a *Tanú* nem érdemelte a „cselédszobaszaggal” vont analógiát. A méltányosság elve viszont mintha Babitsra szavazna: kurátori és szerkesztői döntéseikért belső kétségeivel és bizonytalanságaival bűnhődött, s ekkor már öregség és betegség is egyre fenyegetőbben támadt rá. E parciális szempontok azonban nem tehetik fölöslegessé, hogy ne utaljunk együttal a veszteségre is, ami mégiscsak a legfontosabb mérlege e polémiának. Babits és Németh egymással folytatott póre olyan történelmi pillanathoz zajlott, a fasizmus hatalomra jutásának és a közelgő háborúnak az esztendeiben, amikor a magyar szellem egységére égető szükségünk lett volna. A vita jogosultságát igazolná a lutheri párhuzam: hogy tudniillik a katolikus egyházat is a reformáció mentette meg? Az apológiához képest nagyobb igaza van Németh Lászlónak a *Tanú-évek* borongó elmékedésében: „Szerencsétlen emberi társaság, melyben nemes törekvések egymás koporsóivá válnak, s egy kis nép legjobb fiai egymást emészti el.” Életművük is tán másképp alakul egymás közelségében: Babitsénak javára vált volna a népi mozgalomhoz való erősebb kötődés, Némethének pedig a történelmi és filzófiai gondolkodás klassziczálóbb aránya. A katarzis esélye azonban — tragikus módon — csak a túlélőnek adatott meg. Az *Elmaradt kézfogás* a Babits halálára kiadott emlékkönyvben a megengesztelődés szava: „Tudtára kellett volna adni, hogy ami rossz az ő nevében ért: rég átkönyveltem a Végzet számlájára. A jó emlékek az övéi ma is... Az ő gesztusait most már a halál őrzi. Az örökkévalóságból is úgy fog visszanézni rám, mint ahogy elment: — engeszteletlenül... Nem sértem meg azzal Babits Mihályt, hogy szellemevel teátrálisan kezelt fogjak. Azt csinálom, amit egy kéz egy másik kéz nélkül megtehet. Tisztelgek előtte.” Ez azonban már csak emberi gesztus, s nem históriai esemény.

A közvélemény hajlamos arra, hogy irodalmi vitákban sportmérkőzések szurkolójaként viselkedjék, s elfogultan győztest vagy vesztest kiáltson. Az időben előre haladva azonban változik az ítékezés optikája: ma már, jó fél évszázaddal korunk egyik legjelentősebb és legélesebb szellemi párbaja után, a klubszempontoknál fontosabbnak tűnik számunkra a nemzeti válogatott érdeke. A hajdani ellenfeleket, Babitsot és Németh Lászlót egy táborba tartozónak látjuk, ugyanazon oldalon állónak tudjuk. Vitájuk nem annyira eszmei, mint inkább személyi ellentétek elűszkösödése. Így tudták ezt annak idején az érdekeltek is, hisz az urbánus és népies elfoglaltságokon mindketten felül tudtak emelkedni. Ha levonjuk Babits keserű számvetéséből a megsértett hiúság indulati többletét, a rokon gondolkodás megvallásának eredményét kapjuk: „Nem furcsa helyzet-e, mikor az íróelődöt éppen azok iparkodnak a nyilvánosság előtt ilyen tüntetőleg megtagadni, akiknek egész szellemisége, sőt olvasmányainak iránya, és

még írásainak stílusa is szinte átívódott az ő szellemiségének hatásával s gondolkodásának ízével?” — olvassuk hozzászólását a *Nyugat* nemzedéki vitájában. A szövegösszefüggésből könnyen bizonyítható, hogy a célzás nemcsak Halász Gáborra, de Németh Lászlóra is vonatkozik. Ám hasonló ehhez a *Tanú* szerzőjének konzekvenciája is: „Tanítványa és túlzó rajongója sohasem voltam; de nagy értékeivel mindig együtt haladtam, ahogy a nagy csillagok vonzása alól sem vonhatja ki magát, aki maga is csillagként kering” — találjuk az *Elmaradt kézfogás* vallomásában. Vágykép-e ez csupán, utólag táplált nosztalgia, avagy érvekkel is alátámasztható irodalomtörténeti analógia?

A Németh László-i írói gondolkodás — egyik legerősebb gyökerével — Babits életművébe ereszkedik. Nem múltékony hatásként, hanem szerves folytonossággént. A minőség forradalma? Az eszme fölfedezésének fontos előzménye a „szellem emberének” programját fölvezelő 1928-as cikk, *Az írástudók árulása*. Európai gandhizmus? „Ez a fődolog: az erkölcs érvényesítésének gondolata a politikában” — olvassuk az 1918-as *Kant és az örök béke* című esszéjében. Mély- és hígmagysárg? Legalább is kiindulópontja a *Magyar költő 1919-ben* zaklatott gondolatmenete. Nyelv és gondolkodás feszültségén nyugvó stiliztika? A lélekből a logika hálójával kiemelt élmény metafora-ötletjött van a *Bergson-* és *Szent Ágoston-*tanulmányban. Némethet vonzza a Babits-líra belső ellentmondása: benne a maga alkati ambivalenciájára ismer; a kapcsolatkereső és exodusra hajló magatartás feszültségére. „Nem dobhatta oda magát önmagának; tudatát az életének, líráját az ösztöneinek: ezt az önmaga elleni kapálózást kerülgetik a mi jellemzéseink” — állapítja meg róla. A *Szent Ágoston*-portré e passzusát pedig egyenest mottóként lehetne írni a Németh László-i szépirodalom fölé: „Hogyan verhet gyökereit és hajthat ki a lélekkben az Igazság isteni növénye? Hogyan tapogatózik a homályos, hozzá szűrődő világosság felé, küzdve a sötétséggel, amely környezi?” Homálykép és növényi erkölcs — az író alapmetaforája.

Egy tüzetesebb vizsgálódás kimutathatná, milyen sok az érintkezési pont irodalomszemléletünkben is. Szophoklész „gyönyörű, szabályos férfialakjára”, aztán az „Intelligencia szentjére”, Ágostonra minden bizonnyal Babits figyelmezteti Némethet. A Berzsenyi-portré megalkotásában — a nyilvánvaló különbségek ellenére is — inspiráló erejű lehetett az *Irodalom és társadalom* paradoxona: „A kiváló költő gyakran konzervatívnak látszik, de valójában nem lehet konzervatív.” Nem maradhatott hatástalan Némethre Babitsnak a Szent Ágoston-i példán szemléltetett tanulmányírói ars poeticája sem: e szerint az igazi esszé „önéletrajz és filozófia egyszerre”, a „gondolkodás drámája”. Van nyoma a babitsi ihletésnek a kritikairó stratégiájában és módszerén is. *Az Új klasszicizmus felé* — a naturalizmus egyoldalú szemléletmódjával szembefordulón — gondolatiság és lélektani ábrázolás érvényesítésére ösztönöz. A *Lackó Géza* könyvéről írott bírálat pedig elemzési szempontot kínál: „hiba és erény — mint gyakran épp a legnagyobb művekben — oly elválaszthatatlanul összeforrtak, hogy egyik szinte létfeltétele a másiknak”. Nem volna haszon nélkül — a *Halálfi* és az *Emberi színjáték*, valamint a *Timár Virgil fiai* és az *Alsóvárosi búcsú* egybevetésével — a Németh László-i és a Babits Mihály-i regénytípus párhuzamos elemzését is elvégezni. Kitűnne, hogy írói kapcsolatuk a „megszüntette megőrzés” szép példája. Igaz, életművük analógiája jobbra a *Tanú* indulása előtti időkre vonatkozik. Ám Németh akkor sem tagadja meg magában a szellemi örökséget, amikor pályája elkanyarodik Babitsétól.

Két személynév között a latin szó: *contra* — jelzés periratok gyűjtőjén. Pedig Németh és Babits viszonyát jellemzőn odaillő volna a mellérendelő *et* kötőszó is. Jelül annak, hogy életművük nemcsak antinómiát példáz, hanem szellemi rokonságot is.